

Peter Štih

NOVI POSKUSI REŠEVANJA PROBLEMATIKE HRVATOV
V KARANTANIJIReferat na simpoziju Etnogeneza Hrvatov
v zgodnjem srednjem veku (Zagreb 17., 18.
1. 1989).

Problematico karantanskih Hrvatov, h kateri se zgodovinarji znova in znova vrača že več kot 150 let, markira glede virov navidez v sebi kontradiktorno dejstvo. Od vseh sledov hrvaškega imena na širokem prostoru od Zakarpatja, preko Alp in Dinaridov do Grčije¹ je prav prostor nekdanje Karantanije na današnjem Koroškem in zgornjem Štajerskem najbogatejši s temi imeni.² Tej kvantiteti podatkov pa daje za starokarantanski prostor posebno kvaliteto še omemba posebnega hrvaškega okraja (pagus Crouuati) v štirih listinah iz druge polovice 10. stoletja³ in omemba hrvaške desetine (decima ad Chrowat) v zgornji dolini Mure v drugi polovici 11. stoletja.⁴ Ob tem, glede na ostala področja relativno bogatem gradivu se je zgodovinarji nadejalo uspešni rešitvi hrvaškega vprašanja v Karantaniji. Toda, kot dokazuje neprestano vračanje historiografije na to problematiko, je tudi tega relativno bogatega gradiva premalo za konkretnije ugotovitve mesta in vloge teh Hrvatov v karantanski skupnosti in za kolikor toliko enotno mišljenje zgodovinarjev glede tega vprašanja.

V jedru diskusije starejšega zgodovinarja je ležalo predvsem vprašanje lokalizacije pagusa Crouuati. Tako je že A. Muchar,⁵ ki stoji na začetku reševanja vprašanja karantanskih Hrvatov v historiografiji, v prvi polovici 19. stoletja napačno lokaliziral pagus Crouuati na zgornjo Muro med Knittelfeldom in Leobnom. To razlago sta nato prevzela tudi P. J. Šafarik in F. Rački,⁶ a že 1868 je M. Felicetti v posebni razpravi⁷ zavrnil Mucharjevo lokalizacijo in pagus Crouuati pravilno postavil zahodno od St. Vida (St. Veit) v porečje Gline

¹ Mimo hrvaških toponimov z nekdanjega in današnjega slovenskega ozemlja (glej naslednjo op.) se je ime Hrvat ohranilo v nekaterih krajih ob Saali (Chruuati pri Halleu 901; Churbate oziroma Grawat v 11. stoletju ob Saali; Korbetha pri Weissenfelsu), na Moravskem (Charvaty pri Olomoucu), Slovaškem (Chorvaty in Chorvatice pri Varadu), v Spodnji Avstriji (Grosskrut, 1055 kot Crvbeten), v Makedoniji (Hrvati pri Bitoli) in Grčiji (Harvati, Harvation v Atiki, Harvati pri Mikenah in Harvata na Kreti). Glej npr. L. NIEDERLE, *Slovanske Starožitnosti II, Pôvod a počátky Slovanů Jižních I* (1906), 2 (1910), 244–280, 385–390; B. GRAFENAUER, *Hrvati (ime)*, Enciklopedija Jugoslavije IV, 1960, 37; H. LOWMIANSKI, *Początki Polski II*, Warszawa 1964, 182–200; O. KRONSTEINER, *Gab es unter den Alpendslawen eine kroatische ethnische Gruppe?*, Wiener Slavistisches Jahrbuch 24, 1978 (ponatis v Österreichische Namenforschung 6, 1978), 137 sl.

² Od približno 20 hrvaških toponimov, ki se nanašajo na zgodnesrednjeveški čas in ki jih je v evropskem okviru naštel O. KRONSTEINER, O. c., 137 sl., jih 10 odpade na nekdanji in današnji slovenski prostor. Pri tem je upošteval, kot pravi, le gotove primere, saj niso vsa iz Kraut – ali Krotten – sestavljena krajevna imena v zvezi s Hrvati. Prav tako ni upošteval sekundarnih imen kot npr. Kraubathgraben, ki spada h krajevnomu imenu Kraubath (op. 3). V tem smislu je B. GRAFENAUER, *Hrvati u Karantaniji*, Historijski zbornik XI–XII, 1958–1959, 214, za ta prostor naštel kar 18 hrvaških toponimov: na Koroškem 7 (Kronsteiner 4), na Štajerskem (Karantanska in Podravska krajina z grofljami na zg. Muri) 10 (K. 5) in na Kranjskem (Kranjska in Savinjska krajina) 1 (K. 1). Kateri so ti kraji in kje ležijo glej zemljevid »Hrvaška« krajevna imena B. GRAFENAUERJA v *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev*, Zgodovina agrarnih panog II, Družbena razmerja in gibanja, Ljubljana 1980, 288.

³ A. JAKSCH, *Monumenta historica ducatus Carinthiae*, Klagenfurt 1904, št. 115, 125, 149; F. KOS, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku II*, Ljubljana 1906, 1. 954 (št. 401), 1. 961 (št. 407), 1. 979 (št. 466), 1. 993 (št. 513).

⁴ J. ZAHN, *Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark I*, Graz 1875, št. 77.

⁵ A. MUCHAR, *Versuch einer Geschichte der slaw. Völker an der Donau*, Steiermärkische Zeitschrift VI–X, 1825–1830 (citati po B. GRAFENAUER, *Hrvati u Karantaniji*, 207); ISTI, *Geschichte des Herzogthums Steiermark II*, 1845, 64–72. Na tem mestu ni podan natančen pregled historiografije glede Hrvatov v Karantaniji, saj je za čas do leta 1959 to opravil že B. GRAFENAUER, *Hrvati u Karantaniji*, 207 sl.; historiografija je obravnavana le v toliko, kolikor je v tem primeru potrebno.

⁶ P. J. ŠAFARIK, *Slovanske starožitnosti*, Praha 1837, 707 sl.; F. RAČKI, *Odlomci iz držav-nog prava hrvaškega za narodne dynastie*, 1861, 9.

⁷ M. FELICETTI v. LIEBENFELS, *Über die Lage des »pagus Chrouuati«*, Beiträge zur Kunde der steiermärkischen Geschichtsquellen 5, 1868, 96–104.

na Koroškem. Vendar s tem diskusija okrog lege tega hrvaškega okraja ni bila končana. Iz različnih vzrokov so namreč nekateri zgodovinarji ta relativno majhen okraj raztegovali v strogi center Karantanije — na Gosposvetsko polje. Tako je npr. V. Klaič ob napačnem razumevanju Felicettija menil, da je ležal pagus Crouati »upravo na Gosposvetskem polju i u njegovej okolici, dakle na onom rimskom starinom posvečenom tlu, gdje su stolovali prvi slavenski knezovi Karantanije«. ⁸ Podobno je razširil »den alten Gau Crovati« na področje Krnskega gradu in Gosposvetskega polja tudi P. Puntschart. ⁹ Isto mnenje pa je zastopal tudi F. Šišić ¹⁰ in seveda L. Hauptmann, od katerega je Šišić povzemal. Kot glede marsikateri poteze starejše slovenske zgodovine je bilo tudi glede vprašanja Hrvatov v Karantaniji prelomnega pomena delo Ljudmila Hauptmanna. Ta lucidni zgodovinar je v skoraj štirih desetletjih, v celi vrsti razprav, ki so nastajale med leti 1915 in 1954, ¹¹ ne samo poiskal in odkril nove sledove Hrvatov med Slovenci in s tem razširil tozadevno dokumentacijo, ampak je predvsem tem Hrvatom v Karantaniji dal novo vsebino in vlogo. Postavil je tki. hrvaško teorijo, katere bistvo je, da so se po prenehanju obrske oblasti nad alpskimi Slovani uveljavili v Karantaniji Hrvati — kosezi kot plemstvo nad Slovani — hlapci. Čeprav se to njegovo mnenje ni uveljavilo in ga je znanstvena kritika zavrnila, je vendarle pomenilo začetek kvalitativno novega raziskovanja problematike Hrvatov v Karantaniji. S to svojo teorijo in reakcijo kritike nanjo je Hauptmann opredelil smer, v katero se je reševalo to vprašanje vse do konca petdesetih let našega stoletja. Ob J. Malovih nesrečnih poskusih ¹² in po A. Jakschevem ¹³ zavračanju nekaterih Hauptmannovih točk je leta 1932 M. Kos ¹⁴ pokazal na trhllost Hauptmannove teorije v dveh bistvenih delih: pagus Crouati = breška grofija (po obsegu) in Hrvat = kosez. Končno se je v več svojih tekstih dotaknil vprašanja karantanskih Hrvatov in zavračal Hauptmannovo teorijo tudi Bogo Grafenauer. ¹⁵ V tem okviru je posebne važnosti njegova razprava Hrvati u Karantaniji, ¹⁶ v kateri je najprej natančno in kritično pregledal razvoj in stanje te problematike v historiografiji, in nato v vseh glavnih točkah zavrnil Hauptmannovo mnenje. Njegovo razpravljanje je pokazalo, da vemo — kljub vsem naporom historiografije — o Hrvatih v Karantaniji zelo malo gotovega in trdnega; celotno stanje »hrvaške« problematike

⁸ V. KLAČ, *Hrvati i Hrvatska, Ime Hrvat u povijesti slavenskih naroda*, Zagreb 1930 (II. izd.), 16 sl.; glede napačnega razumevanja Felicettija glej B. GRAFENAUER, *Hrvati u Karantaniji*, 208.

⁹ P. PUNTSCHART, *Herzogseinsetzungen und Huldigung in Kärnten*, Leipzig 1899, 177 sl.

¹⁰ F. ŠIŠIĆ, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb 1925, 299.

¹¹ L. HAUPTMANN, *Politische Umwälzungen unter den Slowenen vom Ende des sechsten Jahrhunderts bis zur Mitte des neunten*, Mitteilungen des Institutes für österreichische Geschichtsforschung 36, 1915, 256–266; ISTI, *Staroslovenska družba in njeni stanovi*, Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino 1, 1918, 79–99; ISTI, *Staroslovenska in staroslovenska »svoboda«*, Čas 17, 1923, 26–29 (paginacija po separatu); ISTI, *Prihod Hrvatov*, Buličev zbornik, 1924, 515–545; ISTI, *Dolazak Hrvata*, Zbornik kralja Tomislava, JAZU 1925, 86–127 (hrvaški prevod predhodne razprave); ISTI, *Karantanska Hrvatska*, prav tam, 297–317; ISTI, *Die Herkunft der Kärntner Edlinge*, Vierteljahrsschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 21, 1928, 245–279; ISTI, *Hufengrößen im bayerischen Stammes- und Kolonialgebiet*, prav tam, 386–413; ISTI, *Kroaten, Goten und Sarmaten*, Germanoslavica 3, 1935, 95–127, 315–353; ISTI, *Seobe Hrvata i Srba*, Jugoslovenski istorijski časopis 3, 1937, 30–61; ISTI, *Staroslovenska družba in obred na knežjem kamnu*, SAZU, dela razreda za zgodovinske in družbene vede 10/2, 1954, 75–127.

¹² J. MAL, *Nova pota slovenske historiografije?*, Čas 17, 1923, 185 sl.; ISTI, *Epilog k staroslovenski svobodi*, Čas 17, 1923; ISTI, *Karantansches Kroatien*, Wirtschaft und Kultur (Festschrift zum 70. Geburtstag von Alfons Dopsch), 84–91; ISTI, *Probleme aus der Frühgeschichte der Slowenen*, Ljubljana 1939, 43–66. Glej kritiko B. GRAFENAUER, *Svoboda ali sužnost?*, Čas 33, 1938/39, 317–319.

¹³ A. JAKSCH, *Die Edlinge in Karantanien und der Herzogsbauer am Fürstenstein bei Karnburg*, Sitzungsberichte d. Akademie d. Wiss. in Wien, phil.-hist. Kl., 205, 5. Abh., 1927, 4 sl.; kritika dokazovanja o Hrvatih kot karantanskemu vladajočemu sloju s pomočjo Konstantina Porfirogeneta.

¹⁴ M. KOS, *Slovenska naselitev na Koroškem*, Geografski vestnik VIII, 1932, 112–115.

¹⁵ B. GRAFENAUER, *Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev*, Ljubljana 1952, 29–42, 320–383; ISTI, *Sklabarhontes = »gospodarji Slovanov«* ali »slovenski knezi«, Zgodovinski časopis 9, 1955, 202–219; ISTI, *Vprašanja županov, »Hrvatov« in ustoličevanja koroških vojvod*, Naša sodobnost III, 1955, 1136–1140; ISTI, *Ocena razprave Stjepana Antoljaka, Hrvati u Karantaniji* (Godišen zbornik na Filozofski fakultet na Univerzitet vo Skopje, Istoriskofilološki odel, Knjiga 9, 1956, 15–38) v Historijski zbornik XI–XII, 1958/59, 313–319 (glede te Antoljakove razprave o »selitvi Hrvatov iz Dalmacije v prekosavske kraje v 7. stoletju« glej tudi oceno J. MAL-a v Kroniki VIII/1, 1960, 33–64).

¹⁶ Historijski zbornik XI–XII, 1958–1959, 207–231.

v zgodnjesrednjeveški slovenski zgodovini je zato lahko rezimiral v borih treh točkah: »1. Nesumnjivo se u Karantaniju doselio i dio Hrvata ali su smjer, vrijeme i obseg ove migracije još uvijek sporni. 2. Izjednačavanje koseza i Hrvata nije opravdano; kosezi su kao društveni sloj rezultat razvoja u Karantaniji, a mogući — iako ne dokazani — utjecaj Hrvata ograničen je samo na unošenje novog imena u slovensku povijest; ovo je posljednje pitanje također sporno. 3. U cjelosti ostaje sporna neka posebna historijska uloga Hrvata kao plemena političkih organizatora (i u Dalmaciji i u Karantaniji).«¹⁷

Po tej Grafenauerjevi razpravi, ki je v marsikaterem pogledu postavila stvari na svoje mesto, je v zgodovinopisju, v zvezi s Hrvati v Karantaniji, nastopilo obdobje daljšega zatišja kot očiten znak, da je Grafenauerjeve rezultate sprejelo. V zadnjem desetletju pa so nastali trije novi prispevki, ki poskušajo na svoj, v marsikaterem pogledu doslej povsem nov način reševati vprašanje karantanskih Hrvatov. Kritičnemu pregledu in ovrednotenju le-teh je namenjen tudi ta tekst.

Avtor prvega je avstrijski filolog Otto Kronsteiner.¹⁸ Na podlagi filološke analize toponomastičnega in onomastičnega gradiva in ob pritegnitvi zgodovinskih virov je prišel do radikalnih zaključkov; po katerih Hrvati v Karantaniji niso posebna etnična struktura, ampak prvotno avarski višji družbeni sloj (vojščaki), ki se je v toku 7. in 8. stoletja pomešal s slovanskim plemstvom in tako prevzel slovanski jezik.¹⁹ Takšna Kronsteinerjeva teza po pravici zasluži kritično pozornost, saj se bistveno razlikuje od dosedanjih poskusov reševanja te problematike. Predvsem so do Kronsteinerja vsi soglašali, da so Hrvati v Karantaniji bili del hrvaškega plemena. In šele tem je Hauptmann pripisal poseben socialen položaj v družbeni strukturi Karantanije. Vendar mislim, da Kronsteinerjeva teza nima takšne podpore v dokumentaciji, da ne bi dopuščala resnih ugovorov.

Uvodoma je treba naglasiti, da bo ta kritični pretres iz razumljivih razlogov usmerjen predvsem v tisti del, ki poskuša s pomočjo zgodovine utrditi to tezo; nenazadnje tudi zato, ker sami filologi priznavajo, da niti najlepša etimologija sama zase, oziroma nasproti zgodovinskim virom ne dokazuje ničesar, in rešitev zgodovinskega problema, kar vprašanje Hrvatov v Karantaniji prav gotovo je, še zmeraj leži na zgodovinarjevih ramenih.²⁰ Kljub temu pa se bo potrebno na kratko ustaviti tudi pri nekaterih Kronsteinerjevih filoloških ugotovitvah, do katerih uporabe mora imeti zgodovinar, ne da bi posegal v samo filologovo delo, kritičen odnos.

Prav glede uporabe filoloških ugotovitev in zaključkov, izpeljanih iz te uporabe, pa more zgodovinar ugotoviti, da niso tako trdni, da bi sami po sebi dokazovali Kronsteinerjevo tezo. Tako Kronsteiner navaja izraze ban, chagan, gaziz /chaziz/-kaziz in župan, ki naj bi označevali avarske »službene stopnje« (Dienststrangbezeichnungen) in naj bi bili nato iz avarskega jezika prevzeti v jezik alpskih Slovanov.²¹ Medtem ko se je izraz ban na starokarantanskem prostoru morda res ohranil v krajevnem imenu Faning (Baniče) in Fohnsdorf (Banja ves), kjer bi lahko predpostavljali sedež avarskega bana, pri čemer je to za Baniče

¹⁷ B. GRAFENAUER, O. c., 229.

¹⁸ O. KRONSTEINER, O. c., v op. 1, 137—157; ISTI, *Slovani v Austriji iz vidika krajevnih imen*, Slovenski vestnik, št. 50 (15. 12. 1978), št. 1 (5. 1. 1979), št. 2 (12. 1. 1979); glej tudi H. D. POHL, *Einführung (Die linguistischen, historischen und juristischen Voraussetzungen der Zweisprachigkeit der Kärntner)* v O. KRONSTEINER, *Die slowenischen Namen Kärntens, Österreichische Namenforschung, Sonderreihe 1*, Wien 1982, kjer povzema Kronsteinerjeva izvajanja.

¹⁹ O. KRONSTEINER, *Gab es ...?*, 155; v tej smeri že E. KRANZMAYER, *Ortsnamenbuch von Kärnten I, Die Siedlungsgeschichte Kärntens von der Urzeit bis zur Gegenwart im Spiegel der Namen*, Klagenfurt 1956.

²⁰ Npr. R. NAHTIGAL, *Donese k zgodovini vprašanja o imenu Hrvat*, Etnolog X—XI, 1937—1939, kjer se strinja z L. HAUPTMANNOM, *Seoba Hrvatov i Srba*, JIC 3, 1937, 54, da »lingvistika prema tome tu nema posljednje riječi, jer ni najljepša etimologija sama zase još nije nikakav dokaz. Tek historija odlučuje da li je neka etimologija samo zanimljivi lingvistički eksperiment ili jedan od mnogostrukih odraza historijskog zbivanja.«; glej tudi B. GRAFENAUER, *Hrvati u Karantaniji*, 225 (št. 3).

²¹ O. KRONSTEINER, *Gab es ...?*, 145 sl.

zaradi njegove geografske lege (o tem podrobneje spodaj) skoraj neverjetno, pa izraza kagan, ki pomeni uradno oznako za eno od najvišjih avarskih oblastnih funkcij, ne moremo neposredno povezati s karantanskim prostorom. Kronsteiner se sklicuje na osebni imeni Tar/chan/at in Il/chagan ter na 805 omenjena avarska kagana Teodorja in Abrahama. Glede prvih dveh imen lahko ugotovimo, da je ime Tarchanat nosil freisinški nadduhovnik, ki se omenja v 2. polovici 8. stoletja in je bil brat nekega Heriberta, ki je izhajal iz visoke plemiške družine Preisingerjev, ki ji je pripadal tudi salzburški nadškof Arno; Preisingerji sami pa so bili v tesnem stiku s tki. prastaro bavarsko genealogijo Fagana. Poleg tega je ta Tarchanat edini nosilec tega imena na celotnem nemškem jezikovnem področju.²² Prav tako se na bavarski in ne karantanski prostor nanaša Ilchagan, ime, ki se v prvi polovici 9. stoletja pojavi v neki passauski tradiciji.²³ Iz leta 805 znana in spreobrnjena Teodor in Abraham, pri čemer prvi ni bil kagan, ampak kapkan, pa se omenjata v zvezi z nastajajočo avarsko tributarno kneževino v Zgornji Panoniji v okviru Frankovske države²⁴ in tudi nimata zveze s Karantanijo.

Pri etimologiji besede kosez, kjer izvaja Kronsteiner ime iz avarskega (iz baškirskega jezic oziroma tatarskega gaziz), ki je zanj najpreprostejša razlaga,²⁵ lahko zgodovinar ugotovi predvsem to, da je teorij o izvoru imena kosez več, in da tudi sami filologi medsebojno zavračajo osnovanost posameznih teorij. Tako je L. Pintar iskal izvor koseškega imena v slovanskem knezu; P. Lessiak, s katerim sta se strinjala, tudi J. Kelemina in E. Kranzmayer, v avarskem quazaq; K. Oštir (pa tudi M. Budimir in R. Nahtigal) v zvezi s Porfirogenetovim hrvaškim Kosentzesom od traškega Kosiggas; F. Ramovš v langobardskem Gaosingu; M. Vasmer v skandinavsko-saškem Kasinge — Kasunge; L. Hauptmann z naslonitvijo na Lessiaka v čerkeškem Kasogu, J. Kelemina v italškem casagium, J. Stanonik v angleških cotsetlasih in A. Grad v nemški besedi Gesäss oziroma Kottengesässe.²⁶ Poleg tega npr. Kranzmayer zavrača vse druge razlage razen Lessiakove; proti Lessiaku navajajo filološke ugovore Ramovš, Oštir in Vasmer; proti Ramovšu Vasmer itd. V celotni problematiki izvora imena kosez sta danes trdni samo dve stvari: tri različne slovenske oblike kosez, kasáz, kasez so rezultat različnega dialektičnega razvoja iz skupne podloge kaseg,²⁷ ta izraz pa je v zvezi s Kosentzesom — imenom enega od eponimov hrvaških vodij v hrvaškem ljudskem izročilu, ohranjenem pri Konstantinu Porfirogenetu.²⁸ Nič drugače ni z mnenji glede izvora kosezov samih. Povezujejo jih z Avari, z družbenim razvojem Alpskih Slovanov v 7. in 8. stoletju, z doselitvijo Hrvatov, z ostanki Gotov, z vplivom Langobardov, s frankovskim vplivom v času pokristjanjevanja v 8. stoletju, z vplivom iz Italije v času nastajanja fevdalne družbe in z razvojem v fevdalni družbi od frankovske dobe dalje.²⁹ Ves ta vrtnec mnenj jasno kaže — če že nič drugega — da gre za izredno občutljivo, odprto ter v znanosti močno diskutirano vprašanje, ki se ga gotovo ne da rešiti v enem odstavku kot to počne Kronsteiner. Njegov poskus lahko pomeni kvečjemu eno od možnosti, ki pa brez dodatne utrditve, sama po sebi, zgodovinarju pač še ne more veljati kot dokaz.

²² E. ZÖLLNER, *Awarisches Namensgut in Bayern und Österreich*, MIOG LVIII, 1950, 259.

²³ E. ZÖLLNER, O. c., 258.

²⁴ F. KOS, *Gradiivo* ..., II, št. 26; B. GRAFENAUER, *Zgodovina slovenskega naroda I*, Ljubljana 1978 (3. izd.), 438; H. WOLFRAM, *Die Geburt Mitteleuropas, Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung*, Wien 1987, 259.

²⁵ O. KRONSTEINER, *Gab es ...?*, 146.

²⁶ Glej pregled pri B. GRAFENAUER, *Hrvati u Karantaniji*, 221 sl. in dodaj še J. STANONIK, *Še o kosezi*, Naša sodobnost 11, 1963, 1038–1041; B. GRAFENAUER, *Cotsetlas = kosezi?*, prav tam 1147–1150; J. STANONIK, *Cotseti in kosezi*, Naša sodobnost 12, 1964, 91–93; A. GRAD, *Še malo o imenih Koseze, kosez*, *Linguistica* 9/1, 1969, 123–136; D. LUDVIK, *Edling, Edlinger*, *Acta Neophilologica*, Ljubljana 1972, 61–85; A. GRAD, *K etimologiji slovenskega toponima koseze*, *Onomastica Jugoslavia* 9, 1982, 209–214.

²⁷ F. RAMOVŠ, *Praslovensko kaseg »Edlings«*, *Razprave znanstvenega društva za humanistične vede II*, 1925, 303–326.

²⁸ K. OŠTIR, *Illyro — Thrakisches*, *Archiv za arbanasku starinu I*, 1924, 109, 124; ISTI, *K pred slovanski etnologiji Zakarpatja*, *Etnolog I*, 1926/27, 27 sl.

²⁹ B. GRAFENAUER, *Ustoličevanje* ..., 19, 27–42, 48–51, 53 sl., 58–60, 389–436, 478–505; *Gošpodarska in družbena zgodovina Slovencev II*, 288 sl. in zlasti lit. na str. 290; *Lexikon des Mittelalters III*, Bd. (Edlinger), *Enciklopedija Jugoslavije 5* (kosezi).

Podobno lahko rečemo tudi glede župana, ki je bil po mnenju Kronsteinerja nadrejen banu — čeprav za to trditev nima v zgodovinskih virih prav nobene podlage — in katerega izvor imena išče v avarskem besednem zakladu. To je popolnoma nedognano. Razlago iz avarskega je npr. poleg starejšega A. Brücknerja prvotno zagovarjal tudi P. Skok, ki je kasneje to nakazoval le še med možnostmi in ne več tako gotovo.³⁰ Poleg tega se je pri županu mislilo na slovanski (F. Miklošič), praindoevropski (V. Machek), indoevropski (D. Dragojlovič), ilirsko-traški (K. Oštir) in staroalkanski (M. Budimir) izvor imena.³¹ Sicer pa za cel sklop teh etimoloških možnosti velja ugotovitev, da vprašanje izvora imena ni nujno povezano z vprašanjem izvora nosilca imena³² in da tudi v primeru, če bi bilo ime zagotovo avarsko, kar pa ni, to še ne pomeni, da so bili tudi župani Avari.

V okvir teh štirih »avarskih« izposojenk (ban, kagan, kosez, župan), ki naj bi pričale o prvotno z avarskim vplivom prežeti socialni strukturi karantanske družbe, pa šteje Kronsteiner tudi ime Hrvat.³³ Etimološko ga izvaja iz dveh elementov: iz tatarskega in baškirskega *čar v pomenu »svoboden, neodvisen« in tatarskega glagola *vata v pomenu »boriti, bojevati se«. Tako naj bi ime *Chr-vata pomenilo »svoboden vojščak«. Ker pa etimologija sama zase še ni zadosten dokaz,³⁴ utrjuje Kronsteiner mnenje, da so bili ti Hrvati prvotno avarska družbena plast, še s trditvijo, da se v virih Hrvati skoraj vedno omenjajo skupaj z Avari in da ni nobeno slovansko pleme imenovalo samo sebe s tujejezično označbo, kar naj bi — analogno z Rusi in Bolgari, ki so svoje ime dobili po skandinavskem oziroma turško govorečem protobolgarskem vladajočem družbenem sloju — dodatno govorilo za to, da pri Hrvatih ne gre za etnično ampak socialno oznako. Če zaradi zgoraj navedenih stališč (pri obravnavi kosezov in županov) pustimo ob strani etimologijo (gl. op. 34), lahko ugotovimo, da je brez podlage v virih Kronsteinerjeva trditev, da se v virih Hrvati skoraj vedno omenjajo skupaj z Avari.³⁵ Za čas, ki je relevanten za to vprašanje in v katerem se lahko Hrvati in Avari sploh pojavljajo skupaj, to je do propada avarske države konec 8. stoletja, imamo na razpolago en sam samcat vir, ki omenja Hrvate. To je dobro znani in problematični De administrando imperio bizantinskega cesarja Konstantina Porfirogeneta, ki je nastal šele sredi 10. stoletja. V tem edinem viru se Hrvati res omenjajo skupaj z Avari — toda kot avarski sovražniki, ki so uničili njihovo oblast, jih pokorili in jim zavladali.³⁶ To pa je v direktnem nasprotju

³⁰ P. SKOK, *Južni Slovenci in turski narodi*, JIC II, 1936, 3 sl.; ISTI, *Etimologijski riječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, 3, Zagreb 1973, 687, 688; ISTI, *Leksikološki studije*, Rad JAZU 272, 1940, 62.

³¹ *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev II*, 22 sl. in lit. na str. 30; F. BEZLAJ, *Etimološki slovar slovenskega jezika* (poskusni zvezek), SAZU, Ljubljana 1963, 28.

³² Primerjaj npr. N. KLAJČ, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Zagreb 1971, 62: »Razřešenje pitanja odakle potječe ime Hrvat nije se činilo tako teškim već zbog toga što ono u sebi nije nužno vezivalo i pitanje geneze naroda, koji to ime nosi.«

³³ O. KRONSTEINER, *Gab es ...?*, 146 sl.

³⁴ Tudi glede imena Hrvat obstaja cela paleta etimologij. Glej npr. pregled te problematike pri: F. SIŠIČ, *Ime Hrvat i Srbini i teorije o doseljenu Hrvata i Srba*, *Godišnjica Nikole Čupića XXXV*, 1923, 1—49; ISTI, *Povijest Hrvata (1925)*, 236—238; R. NAHTIGAL, *O c. v op. 20*, 383—411; N. KLAJČ, *kot v op. 32*; B. GRAFENAUER, *Ime (Hrvati)*, EJ 4; H. LOWMIANSKI, *Początki Polski*, 127—142; H. KUNSTMANN, *Über den Namen der Kroaten*, *Die Welt der Slaven XXVII/1* (N. F. VI/1), 1982, 131—136; ISTI, *Wer waren die Weisskroaten des byzantinischen Kaisers Konstantinos Porphyrogenetos?*, *Die Welt der Slaven XXIX/1* (N. F. VIII/1), 1984, 118 op. 2, kjer za Kronsteinerjevo razlago imena Hrvat meni, da je »teško sprejemljiva« in zlasti A. TIETZE, *Kroaten ein türkisches Ethnonym?*, *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 25, 1979, 140, kjer avtor, drugače turkolog, »kategorično zavrača« Kronsteinerjevo etimologijo, z ugovorom, da je potrebno pri pritegnitvi turškojezičnega besednega materiala izključiti kasnejše izposojenke iz islamske periode. V ta okvir pa spadata tako tatar, chor (in ne cher) iz arab. hurr in vatan (iz arab. watan). O. KRONSTEINER, *Antwoord an A. Tietze*, prav tam, 140, polemizira v bistvu le proti Tietzejevemu kategoričnemu zavračanju.

³⁵ O. KRONSTEINER, *Gab es ...?*, 142, 155.

³⁶ Konstantin Porfirogenet, *DAI*, c. 30, 31; glej še op. 51. Za ostale najstarejše vesti o Hrvatih, ne glede na prostor, ki pa se vse nanašajo na 9. stoletje in poznejši čas (npr. Masudi, Ibrahim ibn Jakub, Ibn Rusta, Kardizi, Nestor, pop Dukljanin, angleški kralj Alfred, listina iz leta 1086; ki opisuje meje praške škofije) glej: F. RACKI, *Documenta historiae chroaticae periodum antiquum illustrantia*, Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium vol. 7, Zagrabiae 1877; J. MARQUART, *Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge*, Leipzig 1903; L. NIEDERLE, *O. c.*; H. LOWMIANSKI, *Początki Polski*, 142—181; L. HAUPTMANN, *Prihod Hrvatov*.

s Kronsteinerjevo tezo o Hrvatih kot obrski socialni plasti. Kar je njegova etimologija dopuščala, je zgodovinski vir absolutno zavrnil.³⁷

Glede paralel z Rusi in Bolgari, kjer se je ime vladajočega socialnega sloja spremenilo v etnično, pa lahko ugotovimo, da se v tej točki Kronsteinerjeva razprava močno približuje t. i. teoriji o socialnem dualizmu pri Hrvatih (s to razliko, da tam pač ni govora o Hrvatih kot *avarskem* socialnem sloju), ki sta jo zagovarjala V. Klaić in zlasti L. Hauptmann. To teorijo je historiografija v glavnih točkah iz tehtnih razlogov zavrnila³⁸ in njenih vprašanj na tem mestu ni potrebno ponovno odpirati. V našem kontekstu se, v kolikor bi pristali na Kronsteinerjevo tezo, zlasti postavlja vprašanje, zakaj potem Hrvati v Karantaniji niso dali imena Alpskim Slovanom (tako kot Bolgari Bolgarom), ampak so ti prevzeli *tujejezično* ime,³⁹ ki je v toponimih prvotno zvezano s centrom pokrajine na Gosposvetskem polju in se je nato zaradi oblasti kneza na Krnskem gradu razširilo na vso pokrajino, kateri je vladal.⁴⁰ To je gotovo resen ugovor Kronsteinerju; še toliko bolj, ker s sklicevanjem na Hauptmannovo razpravo iz leta 1935⁴¹ in na Konstantinovo poročilo o dubrovniškem prevozu slovanskih čet pred Bari 869 (Hrvati in ostali gospodarji Slovanov), vleče paralele z dalmatinsko Hrvaško.⁴² Pri tem se mu je nepoznavanje novejša literature maščevalo v toliko, da je spregledal, da je ob vprašanju utemeljenosti teorije o socialnem dualizmu polemika med L. Hauptmannom in B. Grafenauerjem⁴³ jasno in nedvoumno pokazala, da omenjeno Konstantinovo sporočilo govori o »hrvaških in ostalih slovanskih arhontih« in ne o »Hrvatih in ostalih slovanskih arhontih«, s tem pa je odpadel eden od temeljev, na katerih je ta teorija gradila.

Posebno pozornost zasluži Kronsteinerjeva toponomastična obdelava tistega starokarantanskega prostora, kjer sta bili jedri hrvaške naselitve (v. od Št. Vida in ob zg. Muri). Za obe območji je glede tipa imen ugotovil skoraj identično situacijo: krajevna imena, tvorjena iz osebnega imena in sufiksa -iki (-i-ici) (npr. Fashing — Bašiči, Guttaring — Gutarići, Kraig — Krivići, Meiselding — Mislotiči, Pritschitz — Piričići, Radweg — Radići itd.) naj bi ležala, terenu odgovarjajoče, v polkrožni obliki na strateško pomembnih cestnih križiščih s krajem v sredini, ki se je imenoval po banu (na Koroškem Faning/Baniče, na Štajerskem Fohnsdorf/Banja vas). V teh naseljih, ki bojda po svoji legi izpričujejo tipično avarsko obrambno zasnovo, naj bi živeli Hrvati (avarski sloj vojščakov); katerim je nad-

³⁷ Kakorkoli je DAI problematičen vir, ki še danes močno buri zgodovinsko kritiko, pa od razprav L. HAUPTMANNA, *Prilog Hrvatov* in B. GRAFENAUERJA, *Prilog kritici izvještaja Konstantina Porfirogeneta o doseljenju Hrvata*, Historijski zbornik V, 1952, vendarle prevladuje mišljenje (z izjemo N. KLAJČ, *O problemima stare domovine, dolaska i pokrštenja dalmatinskih Hrvata*, ZČ 38, 1984, 253–270; glej kritiko P. STIH, *Karantanija = stara domovina Hrvatov?*, ZČ 41, 1987, 529–549), da c. 30 (enako c. 31, ki pa je pokvarjeno s Heraklejem, katerega je v svoji tendencioznosti z najstarejšo hrvaško zgodovino direktno povezal Konstantin Porfirogenet) anonimnega pisca vsebuje podatke hrvaškega ljudskega izročila, ki jim gre verjeti — ne glede na razhajanja glede kronologije teh dogodkov (L. MARGETIČ, *kot v op. 51*, 5–88). V okvir teh vesti ljudskega izročila pa spadajo, z izjemo podatka, da »so še sedaj v Hrvaški potomci Avarov in se jim vidi, da so Avari«, ki spada v čas nastanka DAI, tudi podatki o hrvaški zmagi in pokoritvi Avarov. Proti mnenju: Hrvati — obrska socialna plast, tudi W. POHL, *Das Awarenreich und die »kroatischen« Ethnogenesen*, in *Die Bayern und ihre Nachbarn*, Teil I, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, Denkschriften Bd. 179, Veröffentlichungen der Kommission für Frühmittelalterforschung, Bd. 8, Wien 1985, 297 op. 34: »Unter den Kroaten ist kaum die reiternomadische Obersicht des Awarenreiches zu Verstehen; die nannte sich wohl einfach Awaren«.

³⁸ N. KLAJČ, *Povijest Hrvata*, 75–77 (pregled historiografije in literatura).

³⁹ F. BEZLAJ, *Etimološki slovar slovenskega jezika II*, Ljubljana 1982, 68 (Koroška).

⁴⁰ M. KOS, *Slovenska naselitev na Koroškem*, 108 sl.: B. GRAFENAUER, *Ustoličevanje ...*, 438, 478; ISTI, *Vprašanja županov, »Hrvatov« ...*, 1137; ISTI, *Hrvati u Karantaniji*, 227.

⁴¹ L. HAUPTMANN, *Kroaten, Goten und Sarmaten*, Germano-Slavica III, 95–127, 315–353.

⁴² O. KRONSTEINER, *Gab es ...?*, 155.

⁴³ B. GRAFENAUER, *Prilog kritici ...*, 51; ISTI, *ocena L. Hauptmann, Hrvatsko praplemstvo*, ZČ 5, 1951, 375; L. HAUPTMANN, *Popravek*, ZČ 8, 1954, 174; B. GRAFENAUER, *Odgovor*, prav tam, 175; L. HAUPTMANN, *Replika*, ZČ 9, 1955, 201–202; B. GRAFENAUER, *Sklabarhontes = »Gospodarji Slovanov« ali »Slovanski knezi«*, prav tam, 202–219. KRONSTEINER v seznamu lit. na koncu svoje razprave sicer ima Grafenauerjevo razpravo o »Sklabarhontih«, ki je dokončno rešila to vprašanje nasproti Hauptmannovemu mnenju, ne navaja pa jo v opombah pod tekstom, kjer soglaša s Hauptmannom. V Grafenauerjevi smeri že prej V. ČEROVIĆ, *Istorija Jugoslavije*, 1933, 21; M. BARADA, *ocena Hauptmannove razprave Podrijetlo hrvatskoga plemstva*, Časopis za hrvatsku poviest I, 1943, 288; in za njim pred kratkim bizantinolog J. KODER, *Zu den Archontes der Slaven in De Administrando Imperio* 29, 106–115, Wiener Slavistisches Jahrbuch 29, 1983, 128–131 (z vso relevantno literaturo v notici R. KATIČIĆ-a).

rejen ban. S tem v zvezi je treba opozoriti, da je že J. Kelemina⁴⁴ za krajevna imena na -ici domneval hrvaški izvor in da je nato F. Ramovš opozoril, da so taka imena topografskega ali patronimičnega izvora mogla nastati kakorkoli po vsem slovanskem svetu.⁴⁵ Pa to niti ni najvažnejše, saj Kronsteiner v Hrvatih vidi Avare, ki so se slavenizirali. Bolj pomembno je to, da so Baniče majhen kraj,⁴⁶ nedaleč od Tigrč, ki ga najdemo samo na specialkah in ki ne leži niti na kakšnem pomembnejšem cestnem križišču ali kako drugače pomembnem mestu in torej že po svoji geografski legi ni mogel biti sedež bana, in da v legi krajev, ki naj bi bili sedeži Hrvatov, ne moremo videti nobene polkrožne, tipično avarske ureditve.⁴⁷ Glavnina jih leži v porečju Gline med Osojskim jezerom in St. Vidom, ob potoku Wimitz s. od St. Vida do Kraiga, v porečju Krke med Althofnom in Mostičem (Brückl) na j. in na območju s. od Vrbskega jezera do okolice Tigrč s. od ceste Celovec—Trg (Feldkirchen); to pa so po ugotovitvah M. Kosa smeri najstarejše slovanske kolonizacije.⁴⁸ Pa tudi glede na karto, ki jo je objavil, je Kronsteiner neupravičeno razširil pagus Crouuati (Kroatengau) na področje od Vrbskega jezera na j. do Krke na s.⁴⁹ To mnenje ne vzdrži kritike, podrobnejša argumentacija za to, da moramo pagus Crouuati omejiti na prostor med Gline na j. in njenim razvodjem s potokom Wimitz na s., Hoheckom na z. in St. Vidom na v., pa bo podana proti koncu te razprave. Dejstvo je, da nam takšno omejitev narekuje analiza samih listin, v katerih se omenja pagus Crouuati, in primerjava z ostalimi koroškimi listinami tistega časa. Proti temu pač filološka analiza koroškega toponomastičnega gradiva, ki je v večini primerov pokazala na imena, ki so po izvoru lahko splošno slovanska (po F. Ramovšu), ne more ponuditi adekvatnih argumentov. Tako torej ni nobenega razloga za razširitev Hrvatov (ne glede na to ali jih obravnavamo v etničnem ali socialnem pomenu) — razen na tiste kraje izven hrvaškega okraja, katerih ime je tvorjeno z besedo Hrvat — na prostor celotnega starokarantanskega jedra.

Nazadnje, čeprav najpomembnejše, je treba opozoriti, da Kronsteinerjev model, v katerem so Hrvati Avari, kot nujen predpogoj zahteva avarsko politično prisotnost v Karantaniji; saj je le s tem združljiva funkcija Hrvatov — vojščakov kot dela mehanizma oblasti določene vladajoče strukture. Ta predpogoj rešuje Kronsteiner s trditvijo, da je bila Karantanija do avarskih vojn konec 8. stoletja del avarskega kaganata, in da so bili Avari tako prisotni v vzhodnih Alpah najmanj 200 let.⁵⁰ Toda koliko ta trditev ustreza današnjemu poznavanju karantanske zgodovine? V kolikor bi šlo samo za vprašanje prisotnosti posameznih Avarov v okviru samostojne slovanske karantanske kneževine, bi bila njegova trditev sprejemljiva, saj nam to možnost potrjujejo nekateri podatki za druga področja. Tako ima npr. glede hrvaške zgodovine De administrando imperio v svojem 30. poglavju podatek, ki se nanaša na sredo 10. stoletja in za katerega ni nobenega razloga, da bi dvomili v njegovo verodostojnost, in ki pravi, da kljub temu, da so v deželi gospodarji Hrvati, še zmeraj živijo tam tudi Avari.⁵¹ Podobno priča za Spodnjo Panonijo tudi Conversio Bagoariorum et Carantanorum, ki poroča za čas ne samo po propadu avarske države, ampak tudi po koncu avarske tributarne kneževine v okviru frankovske države (po 822—

⁴⁴ J. KELEMINA, *Nekaj o Dulebii na Slovenskem*, časopis za zgodovino in narodopisje 20, 1925, 149—154; ISTI, *Nove dulebske študije*, ČZN 21, 1926, 66 sl.

⁴⁵ F. RAMOVŠ, *Kratka zgodovina slovanskega jezika I*, Ljubljana 1936, 10, B. GRAFENAUER, *Hrvati u Karantaniji*, 210.

⁴⁶ Ob štetju 1869 je bilo v Baničah samo 13 hiš in 70 prebivalcev, leta 1900 pa 10 hiš in 63 prebivalcev: *Orts — Repertorium des Herzogthumes Kärnten*, Wien 1872, 21; *Gemeindelexikon von Kärnten*, Wien 1905, 38.

⁴⁷ Glej zemljevid Der Kroatengau in Kärnten v O. KRONSTEINER, *Gab es ...?*, 151.

⁴⁸ M. KOS, *Slovenska naselitev na Koroškem*, 108—118.

⁴⁹ Glej op. 47. Opozoriti pa je treba, da na enem mestu v tekstu (str. 148) omejuje pagus Crouuati na področje med St. Vidom in Trgom ob Glini.

⁵⁰ O. KRONSTEINER, *Gab es ...?*, 143, 155.

⁵¹ L. HAUPTMANN, *Prilog Hrvatov*, 541; B. GRAFENAUER, *Prilog kritici ...*, 28 sl.; B. FERJANČIĆ, *Vizantiski izvori za istoriju naroda Jugoslavije II*, Beograd 1959, 9—46, L. MARGETIĆ, *Konstantin Porfirogenet i vrijeme dolaska Hrvata*, Zbornik historijskog zavoda JAZU 8, 1977, 12.

828), da tam kot posamezniki in podložniki frankovskega vladarja še zmeraj živijo Avari.⁵² Vendar Kronsteiner očitno misli na politično prisotnost Avarov v Karantaniji v smislu vladajočega družbenega sloja, saj izrecno govori o avarskem kaganatu, ki je le drugo ime za avarsko državo; pa tudi teza, da so Hrvati avarski višji družbeni sloj v Karantaniji podrazumeva obstoj avarske države. To pa je »error fundamentalis«!

Edini zgodovinski podatek, ki ga je Kronsteiner uporabil v podkrepitev te svoje trditve, je vest pri Pavlu Diakonu o slovanski zmagi nad Bavarci leta 595, ki so jo dosegli s kakanovo pomočjo.⁵³ Kakor je res, da ta vest prča o avarski prisotnosti v vzhodnih Alpah, pa je tudi res, da je ta podatek zvezan s časom prvega avarskega kaganata pred nastankom Samove plemenske zveze sredi 20. let 7. stoletja, v katero so se vključili tudi »Karantanci« in se tako otresli obrske nadoblasti.⁵⁴ Za dokazovanje 200-letne avarske prisotnosti v vzhodnih Alpah pa je ta podatek popolnoma neuporaben! Pripadnost Karantanije Samovi »državi« nam dokazujeta dva vira: Fredegarjeva kronika in Zgodovina Langobardov Pavla Diakona.⁵⁵ Tudi za kasnejši čas ne more biti nobenega dvoma; da Karantanija ni prišla nazaj pod avarsko oblast. To nam več kot odlično dokazuje *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. Saj so očitno samostojni Karantanci prav proti avarski nevarnosti poklicali okrog 743. na pomoč Bavarce, ki so po zmagi vključili Karantanijo v okvir — ohlapen, a vendarle okvir — Bavarske oziroma Vzhodnofrankovske države. Pa tudi pokristjanjevanje Karantanije, ki ga tako natančno opisuje CBC, v času, ko so bili Avari še pogani, se ne da zvezati z domnevnim avarskim gospodstvom v pokrajini.⁵⁶ Torej ne 200, ampak največ 30 let na prelomu 6. v 7. stoletje so bili Avari gospodarji tudi v vzhodnih Alpah, pri čemer se iz upravičenih razlogov zdi, da je bila ta njihova oblast raje šibka kot močna⁵⁷ in v času, ki stoji na začetku in ne na koncu etnogeneze Karantancev. To pa je bistveno drugačen zgodovinski okvir, v katerem za Kronsteinerjev model ni prostora. Čeprav, torej filološki izsledki dopuščajo možnost (in ničesar ne dokazujejo), ki jo je predlagal Kronsteiner, pa zgodovinski podatki to možnost zavračajo.⁵⁸

⁵² M. KOS, *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, Ljubljana 1936, 129 (editio), 21 sl. (komentar); H. WOLFRAM, *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, *Das Weissbuch der Salzburger Kirche über die erfolgreiche Mission in Karantänien und Pannonien*, Graz 1979, 72.

⁵³ O. KRONSTEINER, *Gab es ...?*, 142; PAVEL DIAKON, *Zgodovina Langobardov*, (Izd. B. Grafenauer et al.) Maribor 1988, 151 in op. 15.

⁵⁴ O avarski prisotnosti v Karantaniji v času med naselitvijo Slovanov proti koncu 6. stol. in nastankom Samove plemenske zveze ter v bistvu sočasnim zlomom prvega avarskega kaganata, ki ga je povzročilo avarsko neuspešno obleganje Carigrada (626) soglaša, kolikor mi je znano (razen J. MALA, *Probleme aus der Frühgeschichte ...*, 11–40), vsa zgodovinska literatura (od novejših pregledov npr. H. WOLFRAM, *Die Geburt Mitteleuropas*, 341; K. BERTELS, *Carantania. Beobachtungen zur politisch — geographischen Terminologie und zur Geschichte des Landes und seiner Bevölkerung im frühen Mittelalter*, Carinthia I, 177, 1987, 91 sl.), ki pa tega ne trdi za čas po propadu Samove plemenske zveze.

⁵⁵ L. HAUPTMANN, *Politische Umwälzungen ...*, 245 sl.; M. KOS, *O bolgarskem knezu Alcioku in slovenskem knezu Valuku*, šiščev zbornik, Zagreb 1929, 251–258 (ponatis v M. KOS, *Srednjeveška kulturna, družbena in politična zgodovina Slovencev*, Izbrane razprave, Ljubljana 1985, 145–150).

⁵⁶ Od več kot obsežne literature bi želel na tem mestu navesti samo KOSOV in WOLFRAMOV komentar ob njihuni izdajah CBC, GRAFENAUERJEVO obsežno monografijo *Ustoličevanje koroških vojvod in držav karantanskih Slovencev* in razpravo K. BERTELSA, *Carantania*, ki kot zadnja daje podrobnejši pregled literature in problemski vpogled v materijo (glej op. 16, 52, 54).

⁵⁷ *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev II*, 288 sl.; B. GRAFENAUER, *Nekaj vprašanj iz dobe naseljevanja južnih Slovanov*, ZČ 4, 1950, 23–126; ISTI, *Vprašanja županov*, *Hrvatov ...*, 1137.

⁵⁸ Opozoriti velja še na naslednje pomanjkanje Kronsteinerjevega zgodovinskega znanja: Belo Hrvaško na severu je (141) po V. JAGIĆ, *Ein Kapitel aus der Geschichte der südslavischen Sprachen*, Archiv für slavische Philologie, XVII, 1895) označil kot »Phantasieland«, za katero ni nobenega dokaza. Nasprotno, od L. HAUPTMANNOVE razprave *Prihod Hrvatov* (1924) je severna Bela Hrvaška v 10. stoletju dokazana (glej spodaj opombo 63). Drugo vprašanje pa je, ali je obstajala že v 7. stoletju. (N. KLAJČ, *Marginalia uz problem doseljenja Hrvata*, Razprave razreda za zgodovinske in družbene vede SAZU I (Hauptmannov zbornik), 1966, 26; ISTA, *Povijest Hrvata*, 64). Dvojna omemba Hrvatov (Chrouati et altera Chrowati) v listini z 29. 4. 1086 z opisom meja praške škofije, danes ni uganka (141), ampak oznaka za dve hrvaški župi (L. HAUPTMANN, *Prihod Hrvatov*, 518; ISTI, *Das Regensburger Privileg von 1086 für das Bistum Prag*, MIOG 62, 1954, 146–154; H. LOWMIANSKI, *Początki Polski*, 172–179). Napačna je tudi Kronsteinerjeva trditev, da so z (Belo)Hrvati, ki živijo na »drugi strani Bavarske« (c. 30 DA) mišljeni Hrvati v vzhodnih Alpah (141) (podobnega mišljenja je N. KLAJČ, *Najnoviji radovi o 29., 30. i 31. poglavju u djelu De administrando imperio cara Konstantina VII. Porfirogeneta*, *Starohrvatska prosveta* 15, 1985, 51, le da namesto o vzhodnih Alpah govori o Karantaniji; glej

V povsem drugo smer sta problem Hrvatov v Karantaniji reševala: filolog Heinrich Kunstmann in zgodovinarica Nada Klaić. Neodvisno drug od drugega⁵⁹ sta prišla do skoraj enakih zaključkov, da je Karantanija Bela Hrvaška: Konstantina Porfirogeneta oziroma stara domovina dalmatinskih Hrvatov.

Kunstmann, ki mimogrede povedano kot filolog zavrača Kronsteinerjevo tezo,⁶⁰ meni, da so Hrvati v Karantaniji Konstantinovi Beli Hrvati in da je torej Karantanija Bela Hrvaška. Dokaz za to vidi v nesporni prisotnosti Hrvatov v Karantaniji in v geografskih podatkih, ki jih glede Belohrvaške sporočata c. 30 in c. 31 DAI. Ta naj bi ležala v bližini Bavarske, Turčije (Madžarske) in Frankovske države.⁶¹ Bavarske bližine ni potrebno posebej dokazovati, poseben državnopravni položaj Karantanije v njenem okviru (personalna unija) jo le utrjuje, sosedstvo z Madžari je po Kunstmannu za čas Otonov izpričano z mejitvijo Karantanske marke (iz katere se razvije kasnejša Štajerska; op. P. Š.) na Madžare; Frankovska pa je sinonim za Regnum Italicum, ki je s Furlansko oziroma Veronisko marko tudi mejila Karantanijo.⁶²

Prav za sredo 10. stoletja, to je za čas, za katerega nam DAI prinaša podatke o Beli Hrvaški, je L. Hauptmannu uspelo nesporno dokazati — čeprav je na žalost to njegovo delo v historiografiji premalo znano⁶³ — da se je ta resnično nahajala ob zgornji Visli. Če bi torej pristali na tezo, da je drugo ime za Karantanijo Bela Hrvaška, potem sta istočasno obstajali dve Beli Hrvaški, kar pa je kaj malo verjetno. Za čas 9. in 10. stoletja imamo ohranjenih relativno veliko število virov, ki nedvoumno kažejo, da se je za prostor današnje Koroške uporabljalo samo in brez izjeme ime »Carantania«.⁶⁴ Poleg tega je bila sredi 10. stoletja Karantanija pokrajina, v kateri je bilo krščanstvo prisotno že 200 let, medtem ko nam DAI kar trikrat sporoča, da je v istem času Bela Hrvaška še nekrščena.

Že zaradi tega je Kunstmannova teza nevzdržna; niti najmanj pa je ne podpira njegova lokalizacija s pomočjo Bavarske, Madžarske in Frankovske. C. 30 DAI namreč ne trdi, da živijo Belohrvati v sosedstvu Bavarske, ampak pravi, da

P. ŠTIH, *Karantanija = stara domovina Hrvatov?*, 539 op. 63). V 30. in 31. poglavju DAI se izraz Bela Hrvaška uporablja za celo češko državo, ker je bila Bela Hrvaška sredi 10. stoletja podložna Boleslavu I. Gledano iz bizantinskih Benetk pa je ta res ležala na drugi strani Bavarske: L. HAUPTMANN, *Prilog Hrvatov*, 533; B. GRAFENAUER, *Prilog kritici* ..., 34–37; B. FERJANČIČ, *Vizantiski izvori* ..., 37 op. 115. V nobenem primeru pa se ta lokalizacija ne more uporabiti za vzhodne Alpe, saj se gledešče in objekt ne moreta uskladiti. V primeru da miruje objekt (vzhodne Alpe), potem lahko zanj rečemo, da leži na drugi strani Bavarske samo, če gledamo s severa (švabske npr.), kar je iz bizantinskega gledišča popolnoma nemogoče. V kolikor pa fiksiramo gledešče na prostor, od koder lahko pričakujemo takšne informacije (Benetke, Dalmacija, Carigrad), potem se vzhodne Alpe premaknejo preko Bavarske na švabsko ali češko, kar je spet nemogoče.

⁵⁹ N. KLAJČ, *Odakle smo se doselili* (feljton Hrvatska povijest: Od mita do stvarnosti — 1), Start 498, 20. 2. 1988, 62. Medutim bila sam presretna doznajati: da je v isto vrijeme kad i ja do istog zaključka došao njemački filolog Heinrich Kunstmann, premda, kad sam 1984. pisala svoj prilog, nisam znala za njega, kao što on nije znao za moje radove.

⁶⁰ H. KUNSTMANN, *Wer waren* ... (kot v op. 34).

⁶¹ H. KUNSTMANN, *Wer waren* ..., 118 sl. (DAI c. 30: Hrvati su pak stanovali u ono vrijeme s onu stranu Bavarske, gdje su danas Bjelohrvati. ... Ostali Hrvati su pak ostali blizu Franačke i nazivaju se danas Bjelohrvati ili bijeli Hrvati te imaju svog vlastitog arhonta; a podložni su Otonu, velikomu kralju Franačke i Saske, nekršteni su i žive u tazbini i prijateljstvu sa Mađarima. C. 31. Da Hrvati, koji sada stanuju u djelovima Dalmacije, potječu od nekrštenih Hrvata, nazvanih i »bijeli«, koji stanuju s onu stranu Turske, blizu Franačke i graniče se sa Slavenima, nekrštenim Srbima. ... Da velika Hrvatska zvana i bijela, do danas nije krštena, kao ni susedni joj Srbi. Ona podiže manje konjaništva, istotako pešadije, nego krštena Hrvatska, jer ih neprestano pljačkaju Franci i Mađari i Pečenezi. Prevod po B. GRAFENAUER, *Prilog kritici* ..., 12–14; *Constantine Porphyrogenitus De administrando imperio* (New, Revised Edition) edited by G. MORAVCSIK, translated by R. J. H. JENKINS, Washington 1967, 142/61, 142/71, 146/3, 152/63.

⁶² H. KUNSTMANN, *Wer waren* ..., 119.

⁶³ L. HAUPTMANN, *Prilog Hrvatov*, 527: »Trije različni viri poročajo torej v spisu De administrando imperio o Beli Hrvatski na severu. To je dejstvo, pred katerim morajo enkrat za vselej utihniti vse govornice, da je Bela Hrvatska le plod razgrete domišljije«. Prim. F. ŠIŠIČ, *Povijest Hrvata* ..., 264 ob rezimiranju Hauptmannovih raziskav: »Mislim, da je danes egzistencija sjeverne Hrvatske Konstantinove potpuno dokazana i pitanje riješeno.«; B. GRAFENAUER, *Slavonsko-nemaška borba za srednje Podonavje* v 9. stoletju, Razprave razreda za zgodovinske in družbene vede SAZU 5, 1966, 42–43; N. KLAJČ, *Marginalia* ..., prav tam, 24; ISTA, *Najnoviji radovi* ... (kot v op. 58), 31 kjer se stoji na novem stališču in zavrača Hauptmannovo analizo DAI, a mu vendarle priznava, da je dokazal obstoj Bele Hrvaške v 10. stoletju; F. DVORNIK, *The making of central and eastern Europe*, London 1949, 291–297; H. ŁOWMIANSKI, *Początki Polski*, 114–200.

⁶⁴ Glej F. KOS, *Gradiwo* ... II, Karantanija (v registru, 451); K. BERTELS, *Carantania*, 87–196.

živijo na drugi strani Bavarske. Gledano z bizantinskega gledišča (bizantinske Benetke, Dalmacija, Carigrad) pa to pomeni, da so ti Belohrvati morali živeti severno ali severovzhodno od Bavarske, medtem ko Karantanija leži na njenem jugovzhodu.⁶⁵ Hrvate v Karantaniji na noben način ne moremo razširiti na celotno Karantanijo, ampak so bili omejeni na majhno področje ob zgornji Glini, ki ni bilo večje od približno 16 × 8 kilometrov. Zato ti Hrvati, čeprav so bili v Karantaniji, seveda niso mejili z Madžari, kar Karantanija je, in to najkasneje že od leta 907 in ne šele v času po 955, ko začno na njenem j. in v. nastajati marke.⁶⁶ Po tej Kunstmannovi logiki bi npr. tudi Karantanci, ki so bili v okviru Vzhodnofrankovske države, bili sosedje npr. Dancem. Pa tudi pravi c. 31 DAI, da živijo Belohrvati na drugi strani Turčije (bizantinski termin za Madžarsko), blizu Frankovske, kar se z gledišča pisca DAI zopet ne more nanašati na Karantanijo. Glede sosedstva s Franki pa — tudi če pristanemo na vprašljivo enačenje z Regnum Italicum⁶⁷ — velja ista ugotovitev kot glede sosedstva z Madžari, da Karantanije ne moremo izenačevati s Hrvati. Podatki DAI glede lokalizacije Bele Hrvaške so torej iz več razlogov nezdružljivi s Karantanijo; nasprotno pa imajo veliko izpovedno vrednost, če postavimo Belo Hrvaško na sever in upoštevamo zgodovinski okvir, ki nam razloži in pojasni nekatera navidezna neskladja glede lokalizacije Bele Hrvaške.⁶⁸

Na podlagi drugih izhodišč je v Karantaniji videla staro domovino dalmatinskih Hrvatov tudi Nada Klaić.⁶⁹ Razen stavka, da so se določeno število let tudi Hrvatje v Dalmaciji pokoravali Frankom, tako kot prej v stari domovini, je kot izmišljene in neresnične zavrnila vse vesti v c. 30 DAI, ki govorijo o Beli Hrvaški kot pradomovini dalmatinskih Hrvatov ter celoten »avarski kompleks« o avarsko-hrvaških odnosih v Dalmaciji. Kot pokrajino, kjer so živeli Hrvati in ki je bila podložna Frankom, pa ji ni bilo težko pokazati na Karantanijo. Ta je od srede 8. stoletja resnično zadovoljevala oba pogoja; hkrati pa je Klaićevi omemba pagusa Crouati in »hrvaške desetine« na področju Karantanije dokazovala obstoj posebne hrvaške politične in cerkvene organizacije s posebnim arhontom na čelu.⁷⁰ Z drugimi besedami, avtorica predvideva za karantanske Hrvate poseben, zelo samostojen položaj, ki temelji na etnični podlagi in iz nje izvirajoči posebni politični in cerkveni organizaciji.⁷¹

Če pustimo ob strani njeno interpretacijo c. 30 DAI, kjer je zavrnila vse to, kar ne ustreza njeni sliki, in za katero je kritika pokazala, da ni pravih razlogov za njeno upravičenost,⁷² lahko njeno tezo zavrremo že s stališča karantanske zgodovine same.

⁶⁵ Glej op. 58.

⁶⁶ Glej npr. B. GRAFENAUER, *Zgodovina slovenskega naroda II*, Ljubljana 1965 (2. izd.), 110–118, 136–141, 144–148.

⁶⁷ Kunstmann se pri enačenju Francia z Regnum Italicum sklicuje na razpravo *Drei Deperdita der byzantinischen Kaisrekanzel und die Frankenadresse im Zeremonienbuch des Konstantinos Porphyrogenetos*, Byzantinische Zeitschrift 45, bizantinologa W. OHNSORGEJA, ki meni, da Konstantin diferencirano uporablja termin Francia; tako, da megali Francia pomeni »frankovske državne dele« s: od Alp, Francia pa tiste j. Toda Ohnsorge je analiziral neko drugo Konstantinovo delo — *De caerimoniis aulae byzantinae* — in ne DAI, poleg tega pa c. 30 DAI, kjer se tudi govori o sosedstvu Belohrvatov in Frankov, ni napisal Konstantin, ampak nek anonim in ni razloga za diferencirano uporabo gornjega termina.

⁶⁸ L. HAUPTMANN, *Prilog Hrvatov*; ISTI, *Seobe Hrvata i Srba*, 30–46; B. GRAFENAUER, *Prilog kritici...*, 34–37.

⁶⁹ N. KLAJČ, *O problemima stare domovine, dolska i pokrštenja dalmatinskih Hrvata*, ZČ 38, 1984, 253–270, kjer je najdetaljeje razložila svojo tezo; ISTA, *Najnoviji radovi...* (kot v op. 58), 36, 40, 51; v poljudni obliki pa ISTA, *Sjever i jug u Hrvata i Srba*, Oko 387, 388, 15–29. 1. in 29. 1.–12. 2. 1987; ISTA, *Odakle smo se doselili*, Start 498, 20. 2. 1988; *Gdje je bila stara Hrvatska*, Start 499, 5. 3. 1988; *Kad je postala Hrvatska država*, Start 502, 16. 4. 1988.

⁷⁰ N. KLAJČ, *O problemima stare domovine...*, 257–262.

⁷¹ Politična organizacija ji pomeni posebno upravno, teritorialno in sodno enoto s knezom: N. KLAJČ, *O problemima stare domovine...*, 261, 270 op. 104; v poljudnejših prikazih pa govori celo o hrvaški državi v Karantaniji (!), Start 502, 16. 4. 1988. Kaj misli s cerkveno organizacijo Hrvatov, ni jasno. V primeru hrvaške župnije bi težko govorili o neki specifični cerkveni organizaciji, višjo stopnjo organiziranosti pa lahko predstavlja le poseben korepiskopat za Hrvate, kar pa je povsem nemogoče.

⁷² Glej P. STIH, *Karantanija = stara domovina Hrvatov?*, ZČ 41, 1987, 536–539. Klaićeva ni navedla nobenega resnega razloga, da c. 30 DAI govori resnico le v stavku, ki navaja hrvaško podložnost Frankom v stari in novi domovini, v vseh drugih točkah najstarejše hrvaške zgodovine pa laže. Primerjaj L. MARGETIČ, *Još o dolasku Hrvata*, Historijski zbornik XXXVIII, 1985, 232; V. KOŠČAK, *Dolazak Hrvata*, Historijski zbornik XL, 1987, 353, 357. Če se je glede na

V središče razprave je postavljen pagus Crouuati in njegova interpretacija. Glede na vsebino izraza samega izraza pagus Crouuati le in samo *etnično* pripadnost⁷³ svojih prebivalcev.⁷⁴ Ali pagus, tako kot Klačičeva, lahko razlagamo tudi kot posebno politično organizacijo, pa lahko pokaže le analiza pomena tega izraza v drugi polovici 10. stoletja, to je v času, ko se pagus Crouuati pojavlja v listinah. Grafenauer je neposredno na primeru kraljevih darovnic za Koroško iz 10. stoletja jasno pokazal, da je lokalizacija po pagusih, v kontekstu listin, v katerih se pagus v 10. stoletju omenja, uporabljena v smislu *konkretnejše* geografske lokalizacije daritve.⁷⁵ To seveda ne pomeni, da pagus v tistem času ni imel določenih *upravnih* funkcij, vendar njihove vloge ne smemo preceniti kot to, dela Klačičeva. Po njeni logiki bi namreč lahko tudi za druga dva pagusa, ki se v istem času omenjata na Koroškem, za pagus Gurketal⁷⁶ ob srednji Krki in pagus Karintriche⁷⁷ v centru pokrajine, predvidevali neko posebno politično enoto s samostojnim knezom. Takšna vloga pagusa pa je nemogoča preprosto zato, ker je pagus samo *del grofije*. M. Kos je svoje raziskave tega problema rezimiral v zaključek »Prvi (pagus) leži v okviru druge (grofije)«. ⁷⁸ Ta pa ni v tistem času nič drugega kot *urad* in *grof uradnik*. To še zlasti velja za širši prostor, v katerem se je nahajal pagus Crouuati. Kot je namreč pokazala razprava H. Dopscha o »waltpotu« in palatinskem grofu na Koroškem,⁷⁹ je bil hrvaški okraj del grofije »waltpota«. Ta pa ni bil nič drugega kot neposredno kralju odgovorni in od njega postavljeni *uradnik*, ki je imel na skrbi kraljevo zemljo v Karantaniji; ki jo je vladar izločil izpod vojvodove oblasti. Njegov urad (Amt, Amtsgebiét) se je raztezal v centralnih predelih Koroške, kjer je bila večina kraljeve zemlje in stari karolinški pfalci Krnski grad in Možberk (?), in se najkasneje od 965 pojavlja kot »grofija waltpota« (Grafschaft des Waltboten).⁸⁰ Listine, v katerih se omenja hrvaški okraj, pa celo izrecno govorijo, da leži pagus Crouuati »in regimine ualldpodonis Hartuuici.⁸¹ Če je torej tudi grofija le navaden urad, potem pagus, ki je del tega urada, ne more predstavljati neke »posebne politične organizacije«, ampak mu v najboljšem primeru lahko pripišemo le skromne, strogo nadzorovane upravne funkcije.

problematičnost DAI odločila za negiranje njegovih vesti, potem bi morala to narediti radikalno, brez izjem. Mislim pa, da je vse dosedanje razpravljanje okrog DAI le pokazalo, da c. 30 prinaša hrvaško ljudsko izročilo, ki je v svojem bistvu resnično; glej B. FERJANČIČ, *Struktura 30. glave spisa De administrando imperio*, Zbornik radova vizantološkega instituta XVIII, 1978, 67–79. Prim. tudi L. MARGETIČ, *Još o pitanju vremena dolaska Hrvata*, ZČ 42, 1988, 239: »Možda bi doista trebalo odbaciti sve (ili takoreći sve) anonimove vjesti o dolasku Hrvata kao naraknu legendu.« (enako v HZ; XXXVIII, 238), in ostro reakcijo V. KOSČAKA, *Dolazak Hrvata*, 360, na to Margetićevo opcijo.

⁷³ Podobno je po vsebini izraza razlikovanje med slovenskimi in bavorskimi hubami samo na sebi utemeljeno, le po narodnostni pripadnosti njenih obdelovalcev; B. GRAFENAUER, *Vprašanje županov, Hrvatov in ustoličevanja*, 1136; *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev* II, 323.

⁷⁴ Tako že M. KOS, *Slovenska naselitev na Koroškem*, 114: »Tu so Hrvati najgostejše bivali, zato imenujejo listine okraj »pagus Crouuati«.

⁷⁵ B. GRAFENAUER, *Hrvati u Karantaniji*, 212–217, nasproti HAUPTMANNU, ki je hotel v pagusu videti četrto koroško grofijo in je zato v svoji zadnji razpravi o Hrvatih v Karantaniji govoril o Kasazih, Hrvatske grofije in ne Hrvatskega pagusa: *Staroslovenska družba in obred*, 115.

⁷⁶ F. KOS, *Gradivo* ..., II, 451.

⁷⁷ F. KOS, *Gradivo* ..., II, 469; B. GRAFENAUER, *Karantanski temelji koroške vojvodine*, ZČ 31, 1977, 150 op. 143; ISTI, *Hrvati u Karantaniji*, 217, meni, da je mogoče interpretirati lokalizacijo »in pago Karintriche« samo v zvezi z Karint(riche) (=regnum (Carantanum) v nekatere drugih listinah) in da zato pomeni »pokrajino razdeljeno na več grofij«. G. MORO, *Zur politischen Stellung Karantaniens im fränkischen und deutschen Reich*, Südostforschungen 22, 1963, 94 op. 88; H. DOPSCH, *Gewaltbote und Pfalzgraf in Kärnten*, Carinthia I 165, 1975, 132 op. 37 in zemljevid na str. 137, pa sta mnenja, da se oznaka pagus Karintriche nanaša samo na center Karantanije – Gosposvetsko polje. Sklicujeta se na to, da je ta pagus ležal v Hartvikovi grofiji in da se vseh pet krajev, ki so ležali in pago Karintriche, nahaja v neposredni okolici Gosposvetskega polja. Tudi sam se nagibam k mišljenju, da je treba ta termin interpretirati v okviru pomena pagus v 10. stoletju, kar označbo Karintriche bistveno zožuje; P. ŠTIH, *Regnum Carantanum*, ZČ 40, 1986, 225 sl.

⁷⁸ M. KOS, *Slovenska naselitev na Koroškem*, 113.

⁷⁹ H. DOPSCH, *kot v op. 77*, 125–151.

⁸⁰ ... in partibus Karantaniae in comitatu Hartuuici comitis qui et ipse inibi cognomine vualpoto dicitur...; F. KOS, *Gradivo* ..., II, 419. H. DOPSCH, O. c., 138 smatra poleg Krnskega gradu tudi Možberk za karolinško pfalco, vendar to ni najbolj gotovo. Glej P. ŠTIH, *Regnum Carantanum*, 223 in tam navedene podatke pro et contra; ISTI, *Drobtinice h kroniki Regina iz Prüma kot viru za zgodovino Slovencev v zgodnjem srednjem veku*, v tisku za Arheološki vestnik 41.

⁸¹ F. KOS, *Gradivo* ..., II, 466.

Pri tem vprašanju, kako velik je bil ta pagus Crouuati, ni nepomembno. Da ga po obsegu ne moremo razširiti izven porečja Gline z. od Št. Vida, je poleg že omenjenih Grafenauerjevih analiz lokalizacijske formule v listinah razvidno iz več razlogov: 1. Kraji, katere kraljeve darovnice postavljajo v hrvaški okraj,⁸² ležijo vsi na prostoru med Glino na j. in njenim razvodjem s potokom Wimitz na s., Hoheckom na z. in okolico Št. Vida na v. 2. Na neposrednem robu tega področja se je ohranil spomin na Hrvate v toponimu Krobaten pri Glaneggu in verjetno Krottendorf pri Št. Vidu, kar priča o razliki med prebivalci krajev, ki se začenjajo s tema naseljem, in okolico hrvaškega okraja.⁸³ 3. V drugi polovici 10. stoletja, ko se v listinah uporablja izraz pagus Crouuati, ni *niti enega primera* darovanja posesti znotraj tega pagusa brez njegove uporabe; nasprotno pa se ta lokalizacija v istem času *nikoli* ne uporablja v listinah ob priliki darovanja v isti grofiji, le na drugem mestu, lokalizacijska formula pa je prav tako precizna.⁸⁴ 4. V isti grofiji »waltpota« Hartvika se v drugi polovici 10. stoletja omenjata dva pagusa (Crouuati, Carentariche).⁸⁵

Tako torej pagus Crouuati na Koroškem lahko upravičeno omejimo na področje ob Glini zahodno od Št. Vida. Ta prostor pa ni meril v dolžino več kot 15–16 kilometrov, v širino pa ne več kot 6–8 kilometrov.⁸⁶ To na eni strani samo potrjuje ugotovitev, da tako majhen prostor ni mogel imeti neke posebne, od okolice bistveno izstopajoče politične organizacije; na drugi pa si je povsem nemogoče predstavljati, da bi na tem majhnem prostoru lahko živelo tolikšno število Hrvatov, od katerih bi se en del preselil v Dalmacijo⁸⁷ in tam zavladal, drugi del pa bi ostal v Karantaniji in bil še v drugi polovici 10. stoletja tako številčen, da se njihov okraj imenuje *hrvaški okraj*.

Ob vsem tem pa se zdi, da najbolje povezuje karantanske Hrvate, tako *politično* kot *družbeno*, z ostalo Karantanijo v *skupno celoto* dejstvo, da so bili nekateri Hrvati tudi kosezi.⁸⁸ Čeprav koseško vprašanje danes še ni dokončno rešeno, pa so po dosedaj najbolj sprejemljivi razlagi tega vprašanja (Grafenauerjevi), ki pušča odprtih najmanj vprašanj, in ki nenazadnje v petintridesetih letih od vzpostavitve ni doživela resnejšega ugovora, bili kosezi prvotno privilegirana vojaška plast (družiniki), podrejena neposredno karantanskemu knezu.⁸⁹ Torej je politična oblast iz Krnskega gradu segala tudi čez nekatere Hrvate. Po tem kar vemo danes, zlasti čez tiste, ki so živeli prav v hrvaškem okraju, saj so se samo na tem področju pokrivala hrvaška in koseška naselja.⁹⁰

Tudi glede »hrvaške desetine« (decima ad Chrowat), ki jo moramo pravilneje prevajati kot *desetina pri (župniji) Hrvat* in ki jo Klaićeva navaja kot dokaz za cerkveno organizacijo, ki naj bi jo Hrvati dobili v Karantaniji za časa misijona,⁹¹ ne glede na to ali se ta oznaka nanaša samo na cerkev sv. Mihaela (dolina gornje Mure), na del, ali pa na celo pražupnijo sv. Mihaela, lahko rečemo, da po

⁸² F. KOS, *Gradiivo* ..., II, 401, 407, 466, 513: Rasting, Gösberg, Sörg, Pupptsch, Pulst, Beisendorf, Mailberg, Ober Mühlbach, Raindorf, Deblach, Tauchendorf, Grammlach, Lebmach, Glandorf, Tschirnig, Niederdorf.

⁸³ B. GRAFENAUER, *Hrvati u Karantaniji*, 212.

⁸⁴ F. KOS, *Gradiivo* ..., II, 400, 419, 458, 468, 469, 475; M. KOS, *Slovenska naselitev na Koroškem*, 113 sl.; B. GRAFENAUER, *Hrvati u Karantaniji*, 212; ISTI, *Vprašanje županov, »Hrvatov«* ..., 1139 op. 46.

⁸⁵ F. KOS, *Gradiivo* ..., II, 401, 407, 466, 469; glej še zgoraj op. 76 in A. JAKSCH, *Geschichte Kärntens bis 1335*, Klagenfurt 1928, 144, 145.

⁸⁶ Ta argumentacija velja tudi za tekst zgoraj, kjer se obravnava razpravi Kronsteinerja in Kunstmannia.

⁸⁷ N. KLAJČ, *O problemima stare domovine* ..., 262, 264, govori o organizirani selitvi dela Hrvatov zaradi nezadovoljstva s politiko lastnih knezov. Da pa so jih imeli, ji dokazuje ravno pagus Crouuati; torej naj bi se Hrvati od tam tudi selili. Do bistvenega kvantitativnega premika pa ne pridemo, tudi če upoštevamo še preostale »hrvaške« kraje na področju stare Karantanije.

⁸⁸ M. KOS, *Slovenska naselitev na Koroškem*, 114; B. GRAFENAUER, *Ustoličevanje* ..., 335; ISTI, *Hrvati u Karantaniji*, 219, 220.

⁸⁹ Predvsem in zlasti B. GRAFENAUER, *Ustoličevanje* ..., 29–42, 320–383, 478–505, 555–559, ter *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev II*, 290–292 z vso najnovejšo literaturo in pregledom rezultatov dosedanjih raziskav.

⁹⁰ B. GRAFENAUER, *Hrvati u Karantaniji*, 220; ISTI, *Ustoličevanje* ..., 328. V hrvaškem okraju so bili kosezi v krajih: Zwattendorf, Krobathen, Paindorf, Kadöll, Deblach, Mauer, Tauchendorf, Meschgowitz, Gramlach, Unterkulm, Glantschach.

⁹¹ N. KLAJČ, *O problemima stare domovine* ..., 261.

svoji vsebini — podobno kot pagus Crouuati — lahko priča samo o hrvaški naselitvi na tem prostoru,⁹² ne pa o kakšni cerkveni organizaciji za Hrvate. Tega desetina ne more dokazati!

Zaradi vseh teh dejstev je jasno, da je Klaićeva precenila vlogo Hrvatov v Karantaniji; zato ni utemeljena tudi njena misel o Karantaniji kot stari domovini dalmatinskih Hrvatov. Ali morda ne potrjuje tega sklepa tudi dejstvo, da so prav njene raziskave pokazale, da je sploh vprašanje, če so v srednjeveški Hrvaški obstajali kosezi, saj je vse, na kar se lahko opre takšno mnenje, le osamljen toponim Kaseg v Liki; v nobenem primeru pa ni nobenih sledov o kakšnem privilegiranem koseškem družbenem položaju.⁹³ V primeru hrvaške preselitve iz Karantanije bi njihove sledove upravičeno pričakovali. Pa tudi sama Klaićeva, ko išče vzroke in način hrvaške preselitve iz Karantanije v Dalmacijo, razen nekaj *predpostavk*, ne pa dejstev,⁹⁴ ne more ponuditi ničesar. Njeno predpostavko, da so se Hrvati preselili v »splošnem kolonizacijskem valu«, lahko zavrremo že zaradi tega, ker gre pri kolonizaciji za zelo dolgotrajen proces penetracije agrarnega prebivalstva na nova ozemlja, ki v relativno pomembnem obsegu spreminja podobo pokrajine⁹⁵ in bi, v kolikor bi se res zgodil, moral pustiti otipljivejše hrvaške sledove na današnjem slovenskem ozemlju, pa jih ni. Podobno je malo verjetno, da bi se Hrvati zaradi odpora proti Frankom (sprejem krščanstva), v katerem vidi Klaićeva vzrok selitvi, preselili iz Karantanije v deželo, v kateri sta prav od konca 8. stoletja gospodovala taisti Frank in križ.⁹⁶

Za zaključek tega kritičnega pregleda novih poskusov reševanja problematike Hrvatov v Karantaniji lahko ugotovimo, da je kritika pokazala, da tudi ti novi napor ne rešujejo zadovoljivo vprašanja karantanskih Hrvatov. Na nek način je to razumljivo in pričakovano; saj za tako radikalne zaključke, kakor jih ponujajo obravnavane razprave, zgodovinar na žalost nima na voljo ustrezne dokumentacije. Ne samo, da je virov premalo, ampak še ti, ki so na razpolago, po svoji strukturi (prvenstveno toponomastični sledovi) ne morejo odgovoriti na takšna vprašanja. Zato o Hrvatih v Karantaniji še vedno vemo zelo malo določenega in trdnega. Zgodovinarjevo znanje v tem pogledu na žalost ni kaj bistveno napredovalo od nivoja, ki ga je že pred tridesetimi leti dosegel B. Grafenauer in ga rezimiral v skopih treh točkah, ki smo jih navedli v uvodu.

Zusammenfassung

NEUE VERSUCHE, DIE PROBLEMATIK DER KROATEN IN KARANTANIEN ZU LÖSEN

Peter Štih

Grafenauers Abhandlung Hrvati u Karantaniji (HZ 11/12, 1958/59), durch welche Hauptmanns »kroatische Theorie« von den Kroaten, Edlingern als einer Adelsschicht in Karantanien, abgelehnt worden ist, bedeutet den Abschluß einer Zeitperiode in der Erforschung der Kroatenproblematik in der frühmittelalterlichen karantanischen Geschichte: Die Abhandlung hat nämlich ergeben, daß über die Kroaten in Karantanien mit Sicherheit nur folgendes bekannt ist: 1. Ohne Zweifel war auch ein Teil der Kroaten nach Karantanien zugewandert, doch sind Zeit und Umfang dieser Migration noch immer fraglich. 2. Eine Gleichsetzung von Edlingern und Kroaten ist nicht berechtigt. Die Edlinger als Gesellschaftsschicht sind ein Ergebnis der Entwicklung in Karantanien, der mögliche, wenn auch nicht nachgewiesene Einfluß der Kroaten beschränkt

⁹² Področje ob gornji Muri s toponimi Crawate curia, Kraubath, Kchrawathof, Krawbaten, Krawerseck, Krowot, predstavlja drugo jedro hrvaške naselitve v Karantaniji.

⁹³ N. KLAJČ, O Kasezima i Hrvatima u srednjevekovnoj Hrvatskoj, Dostignuća 1—2/II, 1965, 3—21 in na str. 12: »Čini mi se zaista nemogućim da se još uvijek održi Hauptmannova teza o kasezima u Hrvatskoj na osnovi jednog jedinog podatka«.

⁹⁴ N. KLAJČ, O problemima stare domovine ..., 263, 264.

⁹⁵ Prim. Kolonizacija in populacija, v Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog I, Agrarno gospodarstvo, Ljubljana 1970, 29—127.

⁹⁶ N. KLAJČ, Povijest Hrvata ..., 165—172, 191—208.

sich nur auf die Übertragung des neuen Namens in die slowenische Geschichte; diese letzte Frage ist auch umstritten. 3. Im ganzen fragwürdig bleibt die besondere geschichtliche Rolle der Kroaten als eines Geschlechts von politischen Organisatoren (sowohl in Dalmatien als auch in Karantanien).

Nach der Stille, die in der Historiographie auf die Abhandlung Grafenauers folgte, sind im letzten Jahrzehnt (1978—1988) drei neue Beiträge, die sich mit der Problematik der Kroaten in Karantanien befassen, entstanden.

Der Verfasser des ersten ist der österreichische Philologe Otto Kronsteiner (Gab es unter den Alpendslawen eine kroatische ethnische Gruppe?, Wiener slavistisches Jahrbuch 24, 1978). Er hielt die Kroaten in Karantanien für eine avarische Gesellschaftsschicht von Krieger, die sich später slawenisiert habe. Bei der Argumentation seiner These stützte er sich vor allem auf die Etymologie, der zufolge vornehmlich die Wörter *kosez*, *župan*, *ban*, *kagan* und Kroate avarischen Ursprungs sein sollen, was auf die politische Anwesenheit der Avaren in Karantanien hindeuten würde. Ungeachtet dessen, daß die Sprachforscher selbst hinsichtlich der Etymologie dieser einzelnen Ausdrücke nicht übereinstimmen, lassen die historischen Quellen diese von der Etymologie als eine der Möglichkeiten angebotene Deutung nicht zu. Vor allem ist Kronsteiners Behauptung, die Kroaten würden in historischen Quellen beinahe immer zusammen mit den Awaren erwähnt, nicht haltbar. In Wirklichkeit werden sie nur einmal (DAI), und auch dann lediglich als Gegner erwähnt, was unmittelbar im Widerspruch zum Wesen von Kronsteiners These steht, die Kroaten seien eine avarische Gesellschaftsschicht gewesen. Der zweite und wesentliche Fehler besteht in seiner Behauptung, Karantanien sei bis zu den Avarenkriegen Ende des 8. Jahrhunderts ein Teil des avarischen Kaganats gewesen; läßt sich doch nur damit die Funktion der Kroaten (Avaren) als Krieger vereinen. Aus erstangigen historischen Quellen (Fredegar, Paulus Diakonus, *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*) geht ohne Zweifel hervor, daß die Macht der Avaren in den Ostalpen bereits in den dreißiger Jahren des 7. Jahrhunderts zuende war. Außerdem hat er unberechtigtweise den *pagus Crouuati* ausgedehnt, der sich aufgrund des Urkundenmaterials auf das Gebiet am Oberlauf der Glan westlich von St. Veit beschränkt, auf den gesamten Kern Altkarantanien zwischen dem Wörthersee im Süden und der Gurk im Norden. So findet sich für das Modell Kronsteiners in Karantanien weder Raum noch Zeit.

Auch der zweite Beitrag stammt aus der Feder eines Philologen. Heinrich Kunstmann (Wer waren die Weißkroaten des byzantinischen Kaisers Konstantinos Porphyrogennetos?, Die Welt der Slaven 29/1, 1984) ist der Meinung, daß es sich bei den Kroaten in Karantanien um die Weißkroaten Konstantins Porphyrogennets handele und daß folglich Karantanien Weißkroaten sei. Doch L. Hauptmann hat gerade für die Zeit um die Mitte des 10. Jahrhunderts, wo im DAI Angaben über Weißkroatien vorliegen, klar gezeigt, daß sich dieses damals tatsächlich am Oberlauf der Weichsel befand. Würde man Kunstmanns These annehmen, dann hätte es gleichzeitig zwei Weißkroatien gegeben. Für die Zeit des 9. und 10. Jahrhunderts ist eine beträchtliche Zahl von Quellen erhalten, aus denen eindeutig hervorgeht, daß für den Raum des heutigen Kärnten lediglich und ausschließlich der Name Carantania verwendet wurde. Außerdem war Karantanien Mitte des 10. Jahrhunderts ein Land, in dem das Christentum bereits seit 200 Jahren existierte; im DAI wird öfter hervorgehoben, daß Weißkroatien zu jener Zeit noch nicht christianisiert war. Aber auch die Lokalisierung Weißkroatiens läßt sich laut DAI nicht in Zusammenhang mit Karantanien bringen.

Ähnlich hat Nada Klaić (O problemima stare domovine, dolaska i pokrštenja dalmatinskih Hrvata, *Zgodovinski časopis* 38, 1984) in Karantanien die alte Heimat der dalmatinischen Kroaten gesehen. Läßt man ihre Interpretation des DAI beiseite, in der sie alles, was nicht ihrem Bild entsprach, verwarf, und für welche die Kritik nachwies, sie sei unbegründet, so kann man ihre These bereits vom Standpunkt der karantanischen Geschichte aus ablehnen. Vor allem der *pagus (Crouuati)* ist keine besondere, selbständige politische Einheit mit eigenen Fürsten (arhontes) an der Spitze, im besten Fall — wie eine vergleichende Analyse des Kärntner Urkundenmaterials ergab — können ihm Verwaltungsfunktionen zugeschrieben werden, da der *pagus* nur ein Teil der Grafschaft bildete. Dabei hat es sich gezeigt, daß der *pagus Crouuati* einen relativ kleinen Raum (ca. 16 mal 8 km) am Oberlauf der Glan einnahm. Es ist deshalb ganz unmöglich, daß die Kroaten dort in einer solchen Anzahl gelebt hätten, daß ein Teil von ihnen nach Dalmatien abgewandert wäre, um es zu beherrschen, während der andere in Karantanien zurückgebliebene Teil noch in der zweiten Hälfte des 10. Jahrhunderts zahlenmäßig so stark war, daß sein *pagus* kroatisch genannt wurde. Darüberhinaus verbindet die karantanischen Kroaten mit dem übrigen Karantanien zu einem gemeinsamen Ganzen die Tatsache, daß einige Kroaten auch Edlinger waren, die als eine ursprünglich privilegierte Militärschicht (Gefolgschaftsleute) unmittelbar dem karantanischen Fürsten unterstanden. Demzufolge

erstreckte sich die politische Macht von Karnburg auch über die Kroaten in dem *pagus Crouuati*, deckten sich doch auf diesem Gebiet die von den Edlingern und den Kroaten besiedelten Ortschaften.

Die neuen Beiträge in der bereits sehr reichhaltigen Bibliographie zur Frage der karantanischen Kroaten, die diese Problematik auf eine sehr radikale Art lösen wollen, bringen infolge wesentlicher Einsprüche von Seiten der karantanischen Geschichte keine zufriedenstellende Lösung der erörterten Frage. Unser Wissen über die Kroaten in Karantanien enthält nach wie vor wenig Bestimmtes, und in der Historiographie gilt aus diesem Grund noch immer der Zustand, wie ihn bereits vor dreißig Jahren B. Grafenauer festgestellt und zu drei knappen Punkten zusammengefaßt hat.

KRONIKA

Časopis za slovensko krajevno zgodovino

Sekcija za krajevno zgodovino Zveze zgodovinskih društev Slovenije že vse od leta 1953 izdaja svoje glasilo — »Kroniko«. Revija je ilustrirana in poleg poljudno-znanstvenih prispevkov iz slovenske krajevne zgodovine pogosto objavlja tudi razprave in članke, ki po svoji problematiki presegajo ozke lokalne okvire. »Kronika« ima namen popularizirati zgodovino in zato poroča o delu zgodovinskih ustanov in objavlja ocene novih knjig, pomembnih za slovensko zgodovinopisje.

»Kroniko« lahko naročite na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I. Po izredno ugodnih cenah so na razpolago tudi večinoma vsi starejši letniki revije.

V seriji »Knjižnica Kronike« so doslej izšle naslednje publikacije:

— Milko Kos, SREDNJEVEŠKA LJUBLJANA, topografski opis mesta in okolice (1955), 96 strani.

— Igor Vrišer, RAZVOJ PREBIVALSTVA NA OBMOČJU LJUBLJANE (1956), 72 strani.

— Vlado Valenčič, SLADKORNA INDUSTRIJA V LJUBLJANI (1957), 68 strani.

— Sergij Vilfan — Josip Černivec, ZGODOVINA LJUBLJANSKE METNE HIŠE (1958), 128 strani.

— Peter Vodopivec, LUKA KNAPELJ IN ŠTIPENDISTI NJEGOVE USTANOVE (1971), 104 strani.

Inštitut za novejšo zgodovino, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1

Od leta 1960 izdaja revijo **Prispevki za zgodovino delavskega gibanja (PZDG)**, ki je doslej izšla v 25 letnikih (1964 ni izšla). Leta 1986 se je preimenovala v **Prispevke za novejšo zgodovino**. Revija objavlja razprave, članke, historično dokumentacijo, poročila o simpozijih, knjižna poročila in recenzije, različne bibliografije in tekočo bibliografijo sodelavcev inštituta. V prvih letih izhajanja je bila revija izrazito usmerjena v zgodovino naprednega delavskega gibanja in NOB, vedno bolj pa je širila krog svojega objavljajanja tudi na širša področja slovenske zgodovine. Zdaj lahko rečemo, da je to revija za novejšo slovensko zgodovino. Uredništvo se trudi, da bi bila revija pestra, kvalitetna in sodobna. V letniku 1985 naj posebej opozorimo na razprave o fojbah v Julijski krajini, na steno-grafski zapisnik seje IOOF iz leta 1950, na pregled javno publiciranih stališč KP STO in KPI do londonskega memoranduma iz 1954, kot tudi na razpravo o programu Zedinjene Slovenije v letu 1848 in oblikovanju slovenske nacionalne države leta 1918 ter ne nazadnje na bibliografijo revije Pod lipo.

Prilagamo seznam še dostopnih letnikov, pri čemer opozarjamo, da sta letnika 1962 in 1973 že razprodana, nekaj letnikov pa je že skoraj razprodanih. Revijo lahko naročite pri založbi Partizanska knjiga, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 13, kupite pa pri vseh slovenskih knjigarnah.

PZDG 1960/1
PZDG 1960/2
PZDG 1961/1-2
PZDG 1963/1-2
PZDG 1965/1-2
PZDG 1966/1-2
PZDG 1967/1-2
PZDG 1968/69, 1-2
PZDG 1970/1-2
PZDG 1971/72
PZDG 1974
PZDG 1975/76
PZDG 1977

PZDG 1978/79
PZDG 1980
PZDG 1981
PZDG 1982
PZDG 1983
PZDG 1984
PZDG 1985
PNZ 1986
PNZ 1987
PNZ 1988
PNZ 1989/1 — Trideset let Inštituta
za zgodovino delavskega gibanja.
— Biobibliografije.